

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРӢ ВА ҶОЯВИӢ БАДЕИИ «УШИШОҚНОМА»-И УБАЙДИ ЗОКОНӢ

КОМПОЗИЦИОННЫЕ И ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ «УШИШАК-НАМЕ» УБАЙДА ЗОКОНИ

COMPOSITIONAL AND IDEOLOGICAL-BELLES-LETTRES PECULIARITIES OF «OSHAGH NAMEH» BY UBAYD ZOKONI

Тоҷибоев Шарифҷон Ғайбуллоевич, н.и.ф., доцент кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Таджибоев Шарифджон Ғайбуллоевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

Tojiboev Sharifjon Gaibulloevich, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik classic literature under the SEI “KhSU named after academician B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),

E-mail: tsharif@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Убайди Зоконӣ, ” Ушишоқнома”, маснави гуноӣ, ғазал дар маснави, пайгоми ошиқ ба маъшуқ

Мақола ба баррасии хусусиятҳои таркибӣ, ғоявӣ ва бадеии маснави “Ушишоқнома”-и Убайди Зоконӣ ихтисос ёфтааст. Тазаққур меравад, ки “Ушишоқнома” дар қолаби даҳнома ва ё синомаҳои манзуми адабиёти форсӣ-тоҷикӣ навишта шуда, дар он аз тавсифи ишқ, ҳоли ошиқу маъшуқ, гуфтугӯи байни онҳо, мудохилаи рақибон, безътибории маъшуқ ба ошиқ сухан меравад. Аммо бархилофи даҳномаву синомаҳо дар “Ушишоқнома” номае байни ошиқу маъшуқ додугирифт намешавад, балки пайгоми онҳоро уқоб ва боди сабо ба ҳам мерасонанд. Ҳаводису иттифоқоте, ки дар роҳи ишқ байни ошиқ ва маъшуқ рух медиҳад, тавассути ровӣ, яъне худи Убайд, баён мешавад. “Ушишоқнома” аз 33 бахш иборат аст, ки 6 бахши он дарбаргирандаи ғазал аст. Аз вижагиҳои сохторию наоварию ин манзума дар овардани ғазал ин аст, ки дар он баробари чор ғазали Убайд, ду ғазали Ҳумоми Табрэзӣ ва чанд абёти Низомии Ганҷав низ аҳз шудааст. Дар ҷараёни таҳлили маснави маълум шуд, ки анҷоми маснави ҳам нав аст, яъне маснави ба хонандаи худ наём намедиҳад, ки ошиқу маъшуқ баъди ҳиҷрон ба васли ҳам мерасанд ё на, поёни манзума боз аст. Яке аз вижагиҳои ҳунари суханпардозии Убайд дар маснави истифодаи зиёди санъати таҷнис, тансиқ-ус-сифот ва тарсеъ мебошад. Омӯзиши “Ушишоқнома” нишон медиҳад, ки он дар заминаи наовариҳои шоирони асри XIV дар фанни маснависароӣ ба зӯҳур омадааст.

Ключевые слова: Убайд Зокони, «Ушишак-наме», лирическая поэма, газель в месневи, послание влюбленного к возлюбленной

Статья посвящена рассмотрению структурных, идейных и художественных особенностей месневи «Ушишак-наме» («Книга влюбленных») Убайда Зокони. Отмечается, что «Ушишак-наме» написана по мотивам тех персидско-таджикских лирических поэм, содержание которых состоит из обмена десятью или тридцатью письмами между влюбленными. В основу композиции поэмы положено описание любви, отношений между влюбленным и возлюбленной, разговоров между ними, вмешательства соперников, равнодушия любовника к любовнице. Однако, в отличие от вышеуказанных поэм, в «Ушишак-наме» влюбленный и возлюбленная письмами не обмениваются, а их послание передается посредством орла и ветра. Описывается череда событий, произошедших на пути любви между влюбленным и возлюбленной, которая повествуется через нарратора, самого поэта. «Ушишак-наме» состоит из тридцати трех разделов, шесть из которых содержат только газели. Подчеркивается, что одной из новаторских и структурных особенностей этой поэмы является введение газели в композицию месневи, поэт наряду с четырьмя своими газелями использовал две газели поэта XIII века Хумама Табрэзи и несколько бейтов Низами Гянджеви. Указывается на отсутствие в месневи концовки, то есть автор не доносит до своих читателей, воссоединятся ли влюбленный и возлюбленная после разлуки, у поэмы открытый финал. Отмечается широкое использование средства художественной выразительности - таджниса, тансиқ-ус-сифата и тарсеъ, что является одной из особенностей поэтического мастерства Убайда Зокони в месневи. Изучение «Ушишак-наме» показывает, что возник на основе нововведений персидско-таджикских поэтов XIV века в поэмосложении.

Key words: *Ubayd Zokoni, “Oshagh nameh”, lyric poem, ghazal in mesnevi, message from lover to his beloved*

The article dwells on structural, ideological and belles-lettres peculiarities of mesnevi “Oshagh nameh” by Ubayd Zokoni. It is underscored that “Oshagh nameh” was written based on those Persian-Tajik lyric poems, the content consisting of an exchange of ten or thirty letters between lovers. The composition of the poem is designed on the premise of description of love, relationship between the lover and beloved, conversations between them, interference of rivals, indifference of the lover to his mistress. However, unlike the above-mentioned poems, in “Oshagh nameh” the lover and beloved do not exchange letters, but their message is transmitted through the eagle and wind. A series of events that took place on the path of love between a lover and beloved is described narrated through a narrator and the poet himself. “Oshagh nameh” consists of thirty-three sections, six of which contain only ghazals. It is emphasized that one of the innovative and structural peculiarities of this poem is introduction of ghazal into mesnevi composition, alongside with his four ghazals the poet adduced two ghazals of the XIII century poet Humam-i Tabrizi and several bayts of Nizami Ganjavi. It is pointed out that there is no ending in mesnevi, that is, the author does not inform his readers whether the lover and beloved will be reunited after separation, the poem has an open ending. There is a wide use of means of artistic expression, tajnis, tansik-us-sifat and tarse being one of the features of Ubayd Zokoni’s poetic skill in mesnevi.

Хоча Низомуддин Убайди Зоконӣ- адиби номвари садаи XIV дар таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик чун суҳанвари ҳаҷвнавису ҳичоғу иштихор ёфтааст. Зеро самти асосии эҷодиёти Убайд, ҳоса муҳтавои осори насрии ӯ аслан мутоибот ва ҳаҷви ҳаёти воқеии ҷомеаи даврони ӯст, ки дар пардаи танзу киноя ба вучуд оварда шудаанд[3, с.277]. Дар адабиётшиносии миллӣ ва хоричӣ дар мавриди ҳаёт ва вижагиҳои ғоявию бадеии осори Убайди Зоконӣ аз ҷониби З.Сафо[13], Аббос Иқбол[9], Парвиз Атобақӣ[8], Н.Кондирева[19], Д.Менегини[17], Х.Мирзозода[10;11], М.Рачабов[12] ва дигарон пажӯҳишоти ҷолибе анҷом дода шудаанд. Дар ин замина муҳаққиқи тоҷик Ш.Ғаффорзода(Ғаффоров) пажӯҳишҳои алоҳида анҷом додааст. Ш.Ғаффоров дар таҳқиқи хеш комилан дуруст қайд менамояд, ки шуҳрати адабии Убайд, махсусан бо насри гуногунҷанри вай алоқаи зич дорад. Бояд қайд намуд, ки шуҳрати маъруфияти Убайди Зоконӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик, аслан, ба воситаи асарҳои насриаш, хусусан, осори дар мавзӯҳои ҳаҷву мутоиба навиштааш ба вучуд омадаанд[3, с.227]. Ин шуҳрати адиб то ба он дараҷае доман густурдааст, ки ҳар пажӯҳишгареро, ки ба шинохти шахсияти эҷодиву осори ӯ мепардозад, ночор ба ҳамин ҷанбаи фаъолияти эҷодии суҳанвар таваҷҷӯҳи бештар менамояд. Аз ин рӯ, осори манзуми шоир, дар ҳоле ки бештар аз 3000[13,с.974], байтро ташкил медиҳад, камтар ба таҳқиқ гирифта шудааст. Аз осори манзуми ӯ достони “Муш ва гурба”, ки он ҳам ба баёни масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоии замони шоир бо оҳанги ҳаҷву мутоиба ихтисос дорад, бештар мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтааст. Ҷои тазаккур аст, ки ҳамин достон, ба далели лаҳни танзи он, ҷӣ миёни хонандагон ва ҷӣ байни пажӯҳишгарони осори манзумаш, аз маҳбубияти бештар бархурдор аст. Ин шуҳрат то бад-он ҷо, ки “Муш ва гурба” муддатҳо дар шумори китобҳои дарсии атфол қарор гирифтааст[13,с.975]. Дар китобҳои дарсии “Адабиёти тоҷик”-и мактаби миёна ҳам ҳамин достон аз замони дер ҳамчун намунаи осори манзуми шоир таҳлил ва омӯхта мешавад.

Аз он ҷӣ гуфта шуд, *ин маъно бармеояд*, ки муҳаққиқон бештар саргарми ҳаҷву мутоиботи Убайди Зоконӣ шуда, ӯро чун нависандаи шуҳтабъ ва базлагӯй шинохтаанд. Ҳаҷви нависанда ва маҳорати ҳаҷвнигории ӯ дар сатҳи хеле хуб ва густарда баррасӣ ва муаррифӣ шудаанд. Аммо хунари шоирии Убайд ва маҳорати суҳанпардозии ӯ дар назм, ҳоса ашъори лирикӣ, куллан мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор нагирифтааст. Ҳол он ки Убайд дар сурудани ашъори лирикӣ низ дасти тавоно дошта, ин ҷинси адабӣ дар осори шоир мавқеи муҳим дорад. Соҳибназарон собит намудаанд, ки Убайд дар сурудани ашъор устои тавоно[13,с.970] ва дар ҳама анвои шеър таъъозмӯй намуда, дар ҳама навъ доди шеър ва шоирӣ додааст[8 , панҷ] . Дар “Куллии Убайди Зоконӣ” [7], ки девони ашъори шоирро ҳам дарбар мегирад, муҳимтарин қисматро ашъори лирикӣ ташкил медиҳад. Басомади жанрҳои ғиноии девони ашъори шоир, тибқи “Куллии Убайди Зоконӣ”, ки Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб таҳия намудааст, дар ҷадвали зер ироа шудааст:

№ б/т	Жанр	Шумора	Миқдори байт	Фисади ашъор
1.	Қасида	41	980	39%
2.	Ғазал	140	1033	41%
3.	Муқаттаот	28	150	5,9%
4.	Рубой	58	116	4,6%
5.	Таркиббанд	4	142	5,6%
6.	Тарҷеъбанд	1	56	2,2%
7.	Маснавиёт	2	34	1,3%
Ҳамагӣ			2511	100%

Чадвали № 1. Жанрҳои ғиноии девони ашъори Убайди Зоконӣ

Бо тавачҷӯҳ ба ин чадвал мушаххас мешавад, ки осори манзуми шоир мутанаввее буда, дар миёни жанрҳои лирикии девони шоир ҳам аз лиҳози миқдори абёт ва ҳам аз назари шумораи ашъор ғазал дар авлавият аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки Убайди Зоконӣ бар иловаи суҳанвари ҳаҷвнавис буданаш боз шоири ғазалсарост ва ҳунари шоирии ӯ бештар дар ҳамин анвои адабӣ таҷассум ёфтааст. Аммо то кунун на танҳо ғазалҳои Убайд мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор нагирифтаанд, балки ба осори дигари манзуми ӯ низ баҳои муносиб ва тавачҷӯҳи лозима дода нашудааст.

Илова бар ин жанрҳои лирикӣ, ки дар чадвали болоӣ мушоҳида мешавад, дар қуллӣҳои осори Убайд ду манзумаи дигар – “Муш ва Гурба”(95 байт) ва “Ушшоқнома”(734 байт) вучуд дорад, ки аввалӣ достоне дар шакли қасида буда, дувумӣ маснавии ғиноист. Шоистаи зикр аст, ки ҳар ду манзума ҳам аз назари муҳтаво ва ҳам сохтор дорои навоариҳо ва эҷодкориҳои хос мебошад. Агар дар адабиётшиносии миллӣ ва хориҷӣ дар заминаи муҳтаво ва вижагиҳои таркибӣ вояии “Муш ва Гурба” таҳқиқоти зиёде сурат гирифта бошанд, ба “Ушшоқнома” нисбатан кам тавачҷӯҳ шудааст. Дар адабиётшиносии тоҷик оид ба “Ушшоқнома” баъзе қайдҳои мулоҳизаҳои Х.Мирзозода[10], Алии Муҳаммадии Хуросонӣ[14] ва У.Юсуфов[15] вучуд доранд, ки бештар тавсифӣ ва қуллӣанд. Таҳлили андешаҳои муҳаққиқони мазкур ва сарчашмаҳои дигари пажӯҳиши осори Убайди Зоконӣ воқеан ноқофӣ будани баррасии ин маснавию дар адабиётшиносии миллӣ нишон дод. Аз баррасии дараҷаи таҳқиқи мавзӯи мавриди назар маълум мешавад, ки “Ушшоқнома” ба омӯзиш ва таҳқиқи гузарда ниёз доранд. Ин нуқта моро бар он дошт, то муруре ба вижагиҳои сохторӣ ва воявию бадеии “Ушшоқнома” дошта бошем. Гузашта аз ин, баррасии ин мавзӯ дар таъйини саҳми Убайди Зоконӣ дар маснависароии форсу тоҷик ва навоариҳои ӯ дар қолаби шеъри маснавий дорои аҳамият ва арзиши илмию назарӣ мебошад.

Чунон, ки аз хотимаи китоб мушаххас мешавад, Убайди Зоконӣ маснавии «Ушшоқнома»-ро дуҷуми раҷаби соли 751 ҳ.к/ 5 сентябри 1350 дар ду ҳафта дар худуди ҳафтсад байт ба поён расонидааст:

*Ба бештар толеву фархундатар фол,
Дувум рӯз аз раҷаб дар нун, алиф, зол,
Ба назм овардам ин дарди дили реи,
Ба ҳар кас бозғуфтам қиссаи хеи.
Ду ҳафта ҳафтсад бикр аз аморӣ
Баровардам, чу хотир қард ёрӣ [7, с.182].*

Дар оғози маснавий Убайд баъд аз ҳамди Худованд(байтҳои 1-7) ба тавсифи шоҳ Хоҷа Абӯисҳоқи Инҷуй мепардозад(байтҳои 10-21) ва таъкид менамояд, ки ин асар ба номи шоҳ манзум мешавад(байтҳои 8-9). Ин манзума шомили 33 бахш аст, ки 6 қисмати онро ғазал ташкил медиҳад. “Ушшоқнома” дар вазни маснавиҳои ошиқонаи форсӣ-тоҷикӣ – ҳазачи мусаддаси маҳзӯф(максур) ба силки назм кашида шудааст. Шумораи абёти маснавий дар нусхаҳои гуногун буда, аз 700 то 750 байтро ташкил медиҳад. “Ушшоқнома”-и мавриди истифодаи мо дар “Қуллӣҳои Убайди Зоконӣ”, ки онро Муҳаммад Ҷаъфарӣ Маҳҷуб таҳия намудааст, ҳафтсаду сиву чор байт дорад.

Сохтор ва ҳулосаи муҳтавои “Ушшоқнома”-ро дар чадвали №2 мушоҳида намудан мумкин аст.

Бахш	Унвони аслии бахш	Муҳтаво
1.	Сарогоз	Қаҳрамони асар ошиқпеша аст
2.	Дар васфи маъшук	Қаҳрамон ошиқ мегардад
3.	Ғазал	Ошиқ дар сифати маъшук ғазал месарояд
4.	Сухан дар ишқ	Хирад ба ошиқ тавсиф мекунад, ки ин маъшук арзандаи муҳаббат аст
5.	Арзи шавқ	Ошиқ панди хирадро қабул мекунад
6.	Воқиф шудани маъшук аз ҳоли ошиқ	Ошиқ аз сӯзиши ишқ ноором мешавад
7.	Ғазал	Ошиқ ғазал месарояд
8.	Пайғом фиристодани ошиқ ба маъшук	Маъшук овози ошиқро мешунавад ва мепурсад, ки ин шахс кист
9.	Ғазали тазминӣ	Ошиқ аз Ҳумоми Табрэзӣ ғазал месарояд
10.	Пайғом расонидани қосид ба маъшук	Ошиқ уқобро барои расонидани паём сӯи маъшук мефиристад
11.	Хитоби маъшук ба қосид	Маъшук гундӣ мекунад ва ҷавоби рад медиҳад
12.	Ғазал	Маъшук бо хондани ғазал ишқи ошиқро инкор менамояд
13.	Тамомии сухани маъшук	Маъшук ошиқро тавсия медиҳад, ки аз роҳи ишқаш бозгардад
14.	Расидани ҷавоби маъшук ба ошиқ	Ошиқ пас аз ёфтани посухи маъшук ноумед намешавад, балки оташи ишқаш фурузонтар мегардад
15.	Пайғом фиристодан ба маъшук	Ошиқ дубора ба маъшук паём менависад ва зора менамояд, ки умедашро аз ишқ барбод надихад
16.	Рафтани қосид пеши маъшук	Уқоб паёмро ба маъшук мерасонад. Аммо маъшук боз ҳам муҳаббати ошиқро наменпазирад
17.	Ҷавоб гуфтани қосид ба маъшук	Маъшук нарм мешавад ва ошиқро ваъдаи васлро медиҳад
18.	Ҳадиси гуфтани қосид ба маъшук	Қосид маъшукро панд медиҳад
19.	Сифати баҳор	Дар айёми баҳорӣ ошиқ ба ёди маъшук месӯзад ва орзуи васл менамояд
20.	Ғазал	Ошиқ ғазал месарояд
21.	Расидани қосид ва башорати инояти маъшук расонидан	Қосид(уқоб) муждаи васлро ба ошиқ мерасонад
22.	Омадани маъшук ба хонаи ошиқ	Ошиқ хонаро омода менамояд. Маъшук ба хонаи ошиқ меояд.
23.	Дар сифати васл	Васл муяссар мешавад
24.	Дар сифати ҳол	Ошиқ ҳоли шод дорад
25.	Васфи ҳол дар насихат	Ровӣ насихат мекунад, ки ишқ ҳамеша хушбахтӣ намеорад
26.	Дар рӯзи висол ва сабаби фирок	Душманони ошиқ аз ишқи байни онҳо огоҳ мешавад
27.	Огоҳ шудани ошиқ аз ҳоли маъшук	Маъшук аз шахр меравад
28.	Ғазал	Ошиқ ғазал месарояд
29.	Тамомии сухан	Ошиқ аз рӯзгори шодмонӣ дарег мегӯяд
30.	Дар хоб дидани ошиқ маъшукро	Ошиқ маъшукро хоб мебинад
31.	Пайғом фиристодани ошиқ ба маъшук	Ошиқ ба маъшук бо боди сабо паём мефирисад
32.	Муноҷот	Ошиқ дуо мекунад, ки Худо ўро ба маъшук бирасонад
33.	Дар хотимаи китоб	Таърихи таълифи асар, адади абёт, ва унвони он зикр мешавад

*Ҷадвали № 2. Сохтори матн ва хулосаи муҳтавои
фаслҳои “Ушиқнома”-и Убайди Зоконӣ*

Ҳамон тавр ки аз унвони манзума ва мушоҳидаи фаслҳои он пайдост асари мазкур ба суннати ишкнома (дахнома, муҳаббатнома, синома, ушшоқнома)-сарой, ки дар қолаби маснави навишта мешуданд, сохта шудааст. Муҳтавои ишкномаҳо (“Ушшоқнома”-и Ироқӣ, “Дахнома”-и Ҳумоми Табрэй, “Дахнома”-и Имоди Фақеҳ, «Дах нома» ё «Мантиқ-ул-ушшоқ»-и Авҳадии Мароғай, “Синома”-и Котибии Нишопурӣ, “Тӯҳфат-ул ушшоқ”-и Рукниддини Соин, “Муҳаббатнома”-и Ибни Насӯх) аз тавсифи ишқ, ҳолоти ошику маъшук ва гуфтугӯи байни онҳо иборат мешавад, ки миёни ошику маъшук паёмҳо аксар вақт ба сурати нома радубадал мешаванд. Аммо бар хилофи ишкномаҳои маъмул дар “Ушшоқнома”-и Убайд мобайни муҳибу маҳбуб номае додугирифт намешавад. Паёмҳои ошику маъшукро уқоб ва боди сабо ба ҳам мерасонад.

Дар маснави шахсиятҳои достони зиёде вучуд надорад, қаҳрамонҳои асосии манзума ошиқ, маъшук ва қосид (уқоб ва дар поёни манзума боди сабо) ҳастанд. Убайди Зоконӣ дар маснави чун нафаре намоён мешавад, ки ҳамзамон ду нақш дорад, яъне ӯ ҳам қаҳрамони қисса - ошиқ ва ҳам ровист. Ҳаводису иттифоқоте, ки дар роҳи ишқ байни ошиқ ва маъшук руҳ медиҳад, тавассути *ровӣ*, яъне худи Убайд, баён мешавад. Вобаста ба ҳолати руҳонии қаҳрамон дар таркиби маснави мутаносибан бо вазни асар шаш ғазал оварда мешавад. Убайд чӣ дар ғазалҳои худӣ ва чӣ тазминӣ (2 ғазал аз Ҳумоми Табрэй) таҳаллус овардааст. Убайд илова бар ғазалҳои таркиби маснави ду бори дигар таҳаллуси хешро дар матни маснави зикр кардааст, ки дар онҳо қаҳрамони қисса будани худро ёдоварӣ менамояд. Ин нишондиҳандаи саргузаштӣ будани манзума аст. З.Сафо дуруст ишора менамояд, ки “Ушшоқнома” “вазфи ҳолест аз худи шоир ва ишқи қонсӯзе, ки дар рӯзгоре доштаву дар бидояти ҳол ба висоле нопадидор ва сипас ба фироқи қонгудоз анҷомидааст” [13, с.975].

Н.Кондирева “Ушшоқнома”-ро достони ошиқона бо лаҳни каме кинояомез гуфтааст [19], вале ин андешаи худро тавзеҳ надода, ҳеч далеле барои гуфтаи хеш ироа накардааст.

Бо диққат дар сохтори ин маснави чунин ба назар мерасад, ки Убайд бештар ба баёни мочароҳое, ки байни ду шахсияти достонӣ - ошиқ ва маъшук иттифоқ афтадаанд, саргарм шудааст. Дар ҳоле ки дар достонҳои ошиқона бештар равобитаи отифии ошику маъшук батафсил ва дар матни бештар бознамуда мешавад. Аз ин рӯ, Х.Мирзозода дар бораи маснавии “Ушшоқнома”-и У.Зоконӣ изҳори назар намуда, тазаккур медиҳад, ки достони ишқии “Ушшоқнома”-и Убайд ба дараҷаи достонҳои ишқии шоирони давраҳои гузашта навишта нашудааст. Сабаби ин ҳолро Х.Мирзозода аз вобастагии Убайд ба дарбори феодалӣ, ки ҳиссиёту истеъдоди ӯро маҳдуд кардааст ва дар асри XIV чандон инкишоф наёфтани равияи достонсарой, инчунин асосан шоири ҳаҷвнавис будани вай медонад [11, с.47]. Ба назари мо ин андешаи Х.Мирзозода ниёз ба бознигарӣ дорад. Дуруст аст, ки “Ушшоқнома”-и Убайд дар қолаби достони комили ошиқона нест ва шахсиятҳои зиёди достониро дар бар намегирад. “Ушшоқнома”-и Убайд чанбаи ривой дорад ва баёни эҳсосоти ошику маъшук ва гуфтугузори миёни онҳо асоси муҳтавои ин асар аст, ки аз вижагиҳои дахномасароист [1, с.526]. Сохтани матн дар қолаби саволу ҷавоб тавассути паёмҳо равиши хеле сода ва табиӣ баён аст, ки дар натиҷа, бо пӯёи ва ифодаи худ ба гуфтори зиндаи гуфтугӯӣ наздик мешавад ва барои дарки осонтари матлаби нависанда дастрас аст. Убайди Зоконӣ назар ба он ки муборизаҳои шахсиятҳои достониро бо авомили беруна бо ҷузъиёти зиёд ва батаанӣ баён намояд, ин тарзи ифодаро афзал дониста, риштаи тасвирро бар дар додуситади пайғомҳо устувор намудааст. Дар баробари ин “Ушшоқнома” чанбаи ибтикориву навоарӣ дар фанни маснависарой дорад, ки шоистаи зикр аст.

Муҳаққиқи тоҷик У.Юсуфов дар як мақолаи вижааш навагариҳои шоиронро дар маснависарой мавриди арзёбӣ қарор дода, дар хусуси навҷӯихову қолабшиканиҳои Убайд дар сурудани маснави низ таваққуф намудааст. Навгонии қори Убайди Зоконӣ дар овардани ғазал дар таркиби маснави дар он зоҳир мешавад, ки ӯ дар ғазалҳои худ бо риояи вазни маснави байти таҳаллус зикр мекунад, ки дар ғазалмаснавиҳои пешин вучуд надоштанд [15, с.149]. Ҳамчунин дар ин маврид У.Юсуфов ишора менамояд, ки Убайд “дар баробари ғазалҳои хеш ғазалҳои Ҳумомро низ дар миёни маснавии худ гунҷоиш додааст, ки чунин қорбурди суҳанварони дигар дар таркиби маснави низ як навъ навоарӣ ба шумор меравад” [15, с.150].

Омузиши ин асар нишон медиҳад, ки интиҳои маснави ҳам аз навапардозии Убайд бархурдор аст. Интиҳои асар дар бештари осори бадеӣ як навъ чамъбасти воқеоти тасвиршуда ва хулосаи нияту андешаи муаллиф аст. Поёни асар маъмулан паёме дар худ дорад. Аммо

“Ушшоқнома” поёни боз дорад ва ба хонандаи худ паём намедихад, ки ошиқ баъд аз муддати дурӣ аз маъшуқ ниҳоят ба васли вай мерасад ё на. Танҳо ровӣ дар поёни асар муноҷоти худро ба Худованд овардааст, ки ин дуо бароварда мешавад ё не, ба хонанда маълум нест:

*Чӣ гум гардад, Худоё, аз худоит,
Чӣ нуқсон ояд андар подшоит,
Ки гар бечорае коме биёбад,
Дилафгоре дилороме биёбад?
Худовандо, агарчӣ дурам аз ёр,
Аз ӯ набридаам умед ба як бор.
В-агарчи рӯзгорам з-ӯ чудо кард,
Фироқаш чомаи сабрам қабо кард,
Қазо дастам зи васлаш кард кӯтоҳ,
Қадар бибрид ногоҳам зи дилхоҳ.
Зи ман дур уфтод он ҷони ширин,
Фироқ омад насибам з-он нигорин [7, с.180].*

Ровӣ дар хотимаи маснави мегӯяд, ки уммедвор аст, ки рӯзе соҳибдиле ин асарро мехонад ва барояш дуо мекунад, то ки ӯ ба маъшуқаш бирасад:

*Ғарз он буд з-ин абёти дилсӯз,
Ба дасти бедилон афтад яке рӯз,
Магар, к-аз сӯзи дил рӯзе ба ҷое
Кунад соҳибдиле бар ман дуо.
Бибахшад Ҳақ бар ин дилсӯзи ман,
Бувад, к-он моҳ гардад рӯзи ман [7, с.181].*

Анҷоми асар яке аз муҳимтарин қисмҳои таркибии асари бадеӣ мебошад. Он дар асар мавқеи махсусро ишғол намуда, дар дарк намудани якпорчагии матни асри бадеӣ нақши калон дорад, аз ин рӯ анҷоми асарро метавон як навъ хулосаву чамъбасти нияти бадеии муаллиф номид. Аз ин дидгоҳ агар ба “Ушшоқнома” нигарем, поёни асар боз аст. Чун ишқи Убайд ба нокомӣ анҷомид ва ӯ ба мақсад нарасид, ровӣ танҳо ба дуову муноҷот асарро чамъбаст намудааст. Шояд Убайд ин ҷо ба хоҳири риояи воқеияти саргузашти хеш, ҷанбаи ҳаётӣ, оҳанги воқеӣ-реалистӣ гирифтани лирикаи ишқӣ дар маснави ин усули чамъбастро дар асар афзал донистааст.

Бисёр аз муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки маснави Убайд ба пайравӣ ва тақлид аз “Ушшоқнома”-и Фаҳриддини Ироқӣ навишта шудааст. Аммо “Ушшоқнома”-и Убайд бо ин ки ҳамноми маснави Ироқист, аз он комилан аз назари мухтаво ва андеша фарқ мекунад. Ироқӣ дар манзумааш ишқи ирфониро месарояд, дар ҳоле ки Убайд дар “Ушшоқнома”-и хеш ишқи пурҷӯшу хурӯши заминиро васф менамояд. Д.Менегини[17] ва П.Атобақӣ[8, с.ёздаҳ] бар ин боваранд, ки “Ушшоқнома”-и Убайд ба сабки маснавиҳои ошиқонаи Низомии Ганҷавӣ наздиктар аст. Дар воқеъ аз баррасии “Ушшоқнома” маълум шуд, ки Убайд дар кори сурудани манзумаи хеш ба “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ рӯй овардааст. Гувоҳи ин гуфта хузури тазминҳои мусарраъ ва мубҳам аз “Хусрав ва Ширин” дар “Ушшоқнома” аст.” Дар тазмини мусарраъ(равшан) шоири тазминкунанда номи соҳиби байти тазминшавандаро зикр мекунад, дар тазмини мубҳам(пӯшида) бошад, номи соҳиби шеъри тазминшаванда зикр карда намешавад. Чунончӣ дар абёти зер Убайд возеҳ ишора менамояд, ки абёт моли Низомӣ аст:

*Чӣ хуш мегӯяд ин маънӣ Низомӣ,
Ба рағбат бишинав, эй ҷони гиромӣ,
«Ки молу мулку фарзанду зару зӯр
Ҳама ҳастанд ҳамроҳи ту то гӯр.
Раванд ин ҳамраҳон чолок бо ту,
Наёяд ҳеч кас дар хок бо ту» [7, с.173].*

Ду байти ишорашуда тазмин аз абётест, ки дар фасли “Ҷон додани Ширин дар даҳмаи Хусрав”-и “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ бо тағйироти ҷузъӣ вохӯрада:

*Зи молу мулку фарзанду зану зӯр
Ҳама ҳастанд ҳамроҳи ту то гӯр.
Раванд ин ҳамраҳон ғамнок бо ту,
Наёяд ҳеч кас дар хок бо ту [2, с.381].*

Сабаби фарқ кардани абёти тазмини Низомӣ дар “Ушшоқнома”- и Убайд мавзӯи баҳси алоҳида аст, ки баёни он фурсати бештареро меҳодад.

Дар намунаи зер низ Убайд хеле рӯшан гуфтааст, ки аз Низомӣ тазмин менамояд. Агар дар намунаи болоӣ байтҳои тазминӣ дар як фасли “Хусрав ва Ширин” паиҳам омада бошанд, дар ин мисол абёти тазминшаванда дар фаслҳои мухталифи асар омадаанд. Убайд дар порчаи зерин бо маҳорати хос абёти тазминиро ба гунае канори ҳам мегузорад, ки онҳо маънии яқлухтро ифода намуда, байнашон ҳамоҳангии маъноии комил эҷод мешавад:

Бути тавсанмизоҷ аз бадлигомӣ

Ба оине, ки меғӯяд Низомӣ:

«Ба чашме ноз беандоза мекард,

Ба дигар чашм аҳде тоза мекард.

Итобаиш гарчи мезад ишша бар санг,

Ақиқаш нарх мебурид дар ҷанг» [7, с.162].

Байти аввал дар “Посухи Ширин” аз фасли “Озурдани Хусрав аз Ширин ва рафтаи ба ҷониби Рум”-и асари мазкури Низомӣ бо андаке дигаргунӣ дучор мешавад:

Ба чашме ноз беандоза мекард,

Ба дигар чашм **узре** тоза мекард [2, с.148].

Байти дигари тазминшуда дар фасли “Итоб кардани Ширин ба Шопур”-и “Хусрав ва Ширин” омадааст:

Итобаиш гарчи мезад ишша бар санг,

Ақиқаш нарх мебурид дар ҷанг [2, с.199].

Убайд бо абёти тазмин фикри худро на бевосита, балки ба воситаи ишорат ба фикри Низомӣ ифода сохта, онро тақвият мебахшад ва ҳатто абётеро аз фаслҳои мухталиф тазмин намуда, ягонагии фикр ва мантики баёнро таъмин кардааст.

Гоҳе Убайд дар маснавӣ бидуни зикри номи Низомӣ бо ишорае нозук тазмин будани байтро изҳор мекунад. Чунончи:

Хирадмандон, ки дурри назм суфтанд,

Нигаҳ кун, ин сухан чун нағз гуфтанд:

“Чу нили хешро ёбӣ харидор,

Агар дар Нил бошӣ, боз кун бор” [7, с.160].

Байти ишорашуда аз фасли “Озурдани Хусрав аз Ширин ва рафтаи ба ҷониби Рум” [2, с.147] тазмин шудааст.

Аммо дар “Ушшоқнома” боз абёти тазминие низ аз “Хусрав ва Ширин” вучуд дорад, ки ишорае ба Низомӣ намекунад, ки ин навъе аз тазмини пӯшида аст. Чунончи:

Гули айшам ба боги умр бишкуфт,

Нигорам мерасиду бахт мегуфт:

Чӣ хуш бошад, ки баъд аз интизорӣ

Ба уммеде расад уммедворе” [7, с.166].

Ин байт тазмини каме дигаргунаи байти зерини Низомист, ки дар фасли “Рафтани Шопур дигар бор ба талаби Ширин”-и “Хусрав ва Ширин” омадааст:

Чӣ хуштар з-он ки баъд аз интизорӣ,

Ба уммеде расад уммедворе? [2, с.119].

Баъзе аз шоирон тазмин оварданро айб донистаанд, аммо Убайд тазмин намуданро ор намедонад:

Чу ин ҷо ҳаст, ин абёт даркор,

Зи устодон набошад орият ор [7, с.156].

“Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ на танҳо аз назари сохтору андеша, балки аз назари хунари шоирӣ, яъне истифода аз ороҳҳои бадеӣ низ ҷолиби таваҷҷӯҳ аст. Зеро истифода аз шигардҳои хунари боиси зарофат ва ҷаззобияти бештари асари бадеӣ мегардад.

Яке аз вижаҳои хунари суханпардозии Убайд дар маснавӣ касрати истифодаи санъати тансиқи сифот ё сифатчинист. Масалан дар порчаи зер, Убайд барои баёни сифати дили ошиқ аз санъати тавсиф ва сифатчинӣ бо камали маҳорат истифода бурда, нишонаҳои хоси дили ошиқро бо тасовири равшан ва бо зарфияти маъноии васеъ сифатшуморӣ намудааст:

Диле дорам, ки аз ҷон баргирифта,

Умед аз қуфру имон баргирифта.

Дили реше, гамандӯзе, балое,

*Ба доми ишқи хубон мубталое,
Диле шӯридашакле, беқароре,
Диле девонае, ошуфтакоре,
Диле дорам, зами дурӣ кашида,
Зи чаши ёр ранчурӣ кашида .
Машаққатхонае, ишқошён.
Муҳаббатдидае, бедудмоне .
Бахуноғӯштае, савдомизоче,
Куҳанбемори ишқе, беилоче,
Чу чаши шоҳидон пайваста масте,
Музе, кофарниҳоде, бутпарасте.
Чу зулфи дилбарон ошуфтакоре,
Сияхрӯе, парешонрӯзгоре.
Ҳамеша бар балои ишқ мафтун,
Саропои вучудаи қатраи хун [7, с.150].*

Дар мисоли поёнӣ Убайд дар ташбеҳу тавсиф доди суханро дода, аносири зебандаи маъшуқ-
чашм, зулф, дахон-ро мутаносибан ба “чодуи фусункор”, “корвони мушки тотор”, “камтар аз
хеч”, ташбеҳ намуда, сифати “печ дар печ”-и зулфро нишон додааст:

Ду чашмаш чун ду чодуи фусункор,

Ду зулфаш корвони мушки тотор.

Дахонаш дар ҳақиқат камтар аз хеч,

Сари зулфайни чаъдаи печ дар печ [7, с.151]. Аз баррасии тачнисоти

“Ушшоқнома”, ки анвои мухталифи онро дарбар мегирад, равшан мешавад, ки Убайд
таҷнисоти лафзиро бештар ба мақсади ғаробату аҷобати баён ва таҷниси маънавӣ (таҷниси том)-
ро, барои лутфи баён истифода кардааст. Чанд намуна:

Тачниси том:

Ту гуй, одати парвона дорад,

Ба чони хештан парво надорад [7, с.151]

Тачниси зои:

Ба сад зорӣ бирафтӣ хушам аз хуш,

Танам дар тоб рафтӣ, сина дар ҷӯш [7, с.179].

Ниҳон дар иқди лӯлу дурри ёқут,

Ҳадиси шаккарини рухро қут [7, с.151].

Дар “Ушшоқнома” санъати тарсеъ низ зиёд истифода шудааст:

Тарсеъ:

Ман аз афкори у пайваста афзор,

Ман аз тимори у пайваста бемор [7, с.151].

Ба ҳамин тартиб, Убайд дар “Ушшоқнома” ба истифодаи санъатҳои бадеии таҷнис, тарсеъ
ва сифатчинӣ, тавсиф, ташбеҳ бештар тамоюл дорад, ки ба назари мо таҳлилу баррасии
бештари онҳо барои муайян намудани фардияти сабки шоир ва услуби эҷодии ӯ мусоидат
менаояд.

Дар хулоса метавон ба ин нукта ишора кард, ки “Ушшоқнома”-и Убайди Зоконӣ аз назари
сохтор, мӯҳтаво, сабки баён ва ибтиқору навоарӣ яке аз беҳтарин ишқномаҳои адабиёти форсу
тоҷики асри XIV ба ҳисоб рафта, нависандаи худро ҳамчун беҳтарин шоири лирик арза
мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айвазӣ, Рашид. Дахномагӯӣ дар адаби форсӣ ва “Дахнома”-и Ҳарирӣ/Р. Айвазӣ// Нашрият
донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Табрез.- 1354.- № 116.- С.525-540.
2. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт. Иборат аз панҷ чилд/Н. Ганҷавӣ.- Душанбе, 1983.- 464 с.- 1ҷ.
3. Ғаффоров, Шохруҳ. Убайди Зоконӣ ва дараҷаи омӯхта шудани ҳаёту фаъолияти эҷодии
вай/Ш. Ғаффоров// Паёми Донишгоҳи илмӣ. Бахши илмҳои филологӣ.- 2019.- №2.- С.222-228.
4. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор/У. Зоконӣ.- Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2009.- 272с.
5. Зоконӣ, Убайд. Куллиёти мунтахаб/У. Зоконӣ.- Душанбе, 1963.- 281с.
6. Зоконӣ, Убайд. Осор. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Чобулқо Додалишоев. Зери назари Асғари
Ҷонфидо ва Аълоҳон Афсаҳзод/У. Зоконӣ.- Душанбе: Дониш, 1991.- 212 с. (бо хатти форсӣ)
7. Куллиёти Убайди Зоконӣ. Бо кӯшиши Муҳаммад Чаъфари Маҳҷуб.- Техрон, 1352.- 435с.

8. Куллиёти Убайди Зоконӣ. Тасхеҳу таҳқиқ ва шарҳу тарҷумаи ҳикоёти арабии Парвиз Атобакӣ.-Техрон, Заввор, 1393.- 548 с.
9. Куллиёти Убайди Зоконӣ.Бо муқаддимаи Аббос Иқболи Оштиёнӣ .- Техрон, Пайки фарҳанг.- 375 с.
- 10.Мирзозода, Х. Ҳачвнависи бузург Убайди Зоконӣ// Афкори рангин/Х.Мирзозода.- Душанбе, 1982.-278 с.
- 11.Мирзозода, Х.Мулоҳизаҳо дар бораи адабиёт/Х.Мирзозода.-Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963.- 194с.
- 12.Раджабов, М. Мирозрение Убайда Зокони/М.Раджабов.- Сталинабад, 1958.-112 с.
- 13.Сафо, З.Таърихи адабиёт дар Эрон, Ҷ 3.бахши 2/3.Сафо.-Техрон,1368.-1462с
- 14.Убайди Зоконӣ. Мунтахаби осор. Носири Бухорой. Мунтахаби ашъор /Таҳияву тадвини матн аз Музаффар Холов ва Шариф Исрофилниё. //Ахтарони адаб, ҷ 28/ Убайди Зоконӣ.- Душанбе, Адиб, 2016.- 480 с.
- 15.Юсуфов, У.А.Навгарой дар сохтори маснавӣ/У.А.Юсуфов//Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ.- 2020.-№ 4(87).-С.146-151.
- 16.Bruijn, J.T.P. De, “‘Ubayd-I Zākānī”// Encyclopaedia of Islam, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. //http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7670>
- 17.Daniela Meneghini. Obayd zākānī// *Encyclopaedia Iranica*, online edition, 2008, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/obayd-zakani> (accessed on 30 April 2017)- <https://iranicaonline.org/articles/obayd-zakani>- охири бознигарӣ: 12.12.21
- 18.<https://parsianjoman.org/cyr/?p=536>- охири бознигарӣ:12.12.21
- 19.www.litmir.me/br/?b=655090&p=1 –охири бознигарӣ: 11.12.21
- 20.<https://ganjoor.net/obeyd/oshaghname-obeyd>

REFERENCES:

1. Ayvazi, Rashid. Dahnamegui in Persian literature and “Dah-Name” by Hariri /R. Ayvazi // Publication of the Institute of Literature and Humanities under Tabrez University. - 1354.-№ 116. - P. 525-540.
2. Ganjavi, Nizomi. Collection of Compositions. In five volumes / N. Ganjavi. - Dushanbe, 1983. - 464 p. – V.1.
3. Ghafforov Shohrukh. Ubaid Zakoni and the Level of the Study of his Life and Activity /Sh. Ghafforov// Message of Tajik National University. Series of Philological Sciences.- 2019. - №2. - P. 222-228.
4. Zokoni, Ubaid. Selected Works / U.Zokoni.- Dushanbe, Education and Culture, 2009. - 272 p.
5. Zokoni, Ubaid. Selected Compositions / U. Zokoni. - Dushanbe, 1963. - 281p.
6. Zokoni, Ubaid. Literary Productions. Corrected and introduced by Jobulko Dodalishoev. Under the editorship of Asghari Jonfido and A'lokhon Afsahzod / U. Zokoni. - Dushanbe: Knowledge, 1991. - 212 p. (in Persian script)
7. Ubaid Zokani's Collection of Compositions. Under the editorship of Muhammad Jafar Mahjub. - Tehran, 1352. - 435 p.
8. Ubaid Zokani's Collection of Compositions. Edited, researched, explained and translated Arabic Stories by Parviz Atobaki. – Tehran: Zavvor, 1393. - 548 p.
9. Ubaid Zokani's Collection of Compositions. Introduced by Abbos Iqbol Oshtiyoni. – Tehran: Cultural Heritage, - 375 p.
- 10.Mirzozoda Kh. Ubaid Zokoni Is Considered to Be a Great Satirist // Colorful Ideas / Kh. Mirzozoda. - Dushanbe, 1982. - 278 p.
- 11.Mirzozoda Kh. Some Consideration Beset with Literature / Kh. Mirzozoda. - Dushanbe: Tajik State publishing-house, 1963. – 194 p.
- 12.Radjabov, M. Ubaid Zokoni's Worldview /M. Radjabov. - Stalinabad, 1958. -112 p.
- 13.Safo, Z. The History of Literature in Iran, V.3. P.2 / Z. Safo. -Tehran, 1368. – 1462 p.
14. Ubaid Zokoni. Selected Works. Nasir Bukharai. Selected Poems / prepared and edited by Muzaffar Kholov and Sharif Isrofilniyo. // Stars of Literature, -V.28 / Ubaid Zokoni. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2016. - 480 p.
- 15.Yusufov U.A. Innovation in Masnavi Structure / U.A. Yusufov // Message of Pedagogical University. - 2020. -No. 4(87). - P. 146-151.

16. Bruijn, J.T.P. De, “Ubayd-I Zākānī”// *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs. [//http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7670](http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7670)>
17. Daniela Meneghini. Obayd zākānī// *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2008, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/obayd-zakani> (accessed on 30 April 2017)- *accessed: 12.12.21*
18. <https://parsianjoman.org/cyr/?p=536>- *accessed: 12.12.21*
19. www.litmir.me/br/?b=655090&p=1- *accessed: 11.12.21*
20. <https://ganjoor.net/obeyd/oshaghname-obeyd>